

lı göçmene liderlik yapan Tırâzî, II. Dünya Savaşı sırasında Afgan yönetiminin de onayıyla Türkistan'ın bağımsızlığı için Afganistan'dan bir cephe açmak amacıyla göçmenlerden birlik oluşturmaya çalıştı. Ancak Almanya'nın yenilgisi ve Sovyetler'in baskısı üzerine Afgan yönetimi Tırâzî'yi ve bazı arkadaşlarını tutukladı (1943). 1948 yılında serbest bırakıldığında Zâhir Şah kraliyet divanındaki görevine dönmek istediye de kabul etmedi.

Sovyet yönetiminin kendisini öldürmeye yönelik faaliyetleri üzerine Tırâzî 1949'da Pakistan'a geçti ve ailesini Peşâver'e bırakıp Mısır'a gitti, daha sonra da ailesini yanına getirtti (Şubat 1950). Mısır'da siyasî mülteci olarak saygı gördü ve kendisine maaş bağlandı. Türkistan'ın bağımsızlığı mücadelesini Kahire'de de sürdüren Tırâzî, Türkistan Birliği Cemiyeti'ni kurdu. Arkadaşlarıyla birlikte Arapça *Şavtu Türkistân* ve *Çağatayca Türkistan* adlı iki dergi çıkardı. Abdülkerim el-Hattâbî ve Allâl el-Fâsî gibi Kuzey Afrikalı liderlerin de yer aldığı Cemâatü'l-kifâh li-tahrîri's-şuûbi'l-İslâmiyye'nin idare meclisine Türkistan temsilcisi olarak katıldı. Bu vesileyle Türkistan'ın bağımsızlığı için Birleşmiş Milletler ve diğer bazı uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulundu. 1951'de Afgan Edebiyat Akademisi şeref üyeliğine, ayrıca *Dâ'iretü'l-Ma'ârif*'in (*Âryânâ*) yayın kuruluna üye seçildi ve bu ansiklopedinin "İslâm" maddesini yazdı. 1960'lı yılların başlarından itibaren Mısır'ın izlediği siyaset doğrultusunda siyasî faaliyetlerden uzak durarak telif ve tebliğle meşgul oldu, birçok dergi ve gazetede yazı yazdı. 21 Şubat 1977'de Kahire'de vefat etti ve Ömer b. Fânz Mezarlığı'nda defnedildi.

Türkçe yanında Farsça ve Arapça da bilen Tırâzî bu üç dilin edebiyat ve kültürüne, İslâmî ilimlere vâkıf çok yönlü bir şahsiyettir. Ona göre çağımızda müslüman toplumların karşılaştığı problemlerin hali ancak İslâm'ın temel esaslarına bağlanma ve İslâm birliğini teminle mümkündür. Yaşadığı bütün ülkelerde bu temel düşüncüyü dile getirmiştir. Türkistan'da Cedîdçiler'le Kadîmçiler'in arasını bulmaya çalıştığı gibi Mısır'da Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki ayrılıkların giderilmesi yönünde çaba göstermiş, Mekke'de Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî kurulduğunda çalışmalarını desteklemiştir. Sömürgecilğe karşı mücadele veren bütün müslüman toplumların yanında yer almış, Filistin meselesini müslümanların ortak davası olarak savunmuştur. Oğlu Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî de

özellikle Mısır Millî Kütüphanesi'ndeki Türkçe ve Farsça eserlerle ilgili olarak hazırladığı kataloglarla tanınmıştır.

Eserleri. Mübeşşir et-Tırâzî'nin, Nimet Hakîm'in *Muhammed İlahî Peygamber midir?* adlı eserine reddiye olarak Çağatay Türkçesi'yle yazdığı *Kur'an ve Nübüvvet dışındaki çalışmaları Farsça ve Arapça olup başlıcaları şunlardır* (bir listesi için bk. *el-Kitâbü't-Tezkârî*, s. 69-73). **A) Farsça.** 1. *Yâdgâr-ı Zindân yâ Âyine-i Cihân.* Kâbil'de tutuklu bulunduğu sırada yazdığı yaklaşık 4000 beyitten oluşan bir mesnevidir. Kendisinin ve Türkistanlı mücahidlerin hapis hayatı, İslâm dünyasının durumu ve Sovyet tehlikesiyle ilgili gözlem ve görüşlerini dile getirdiği eser, İmam Zeynelâbidîn hakkındaki *İcmâlü'l-keîlâm fi sîreti'l-İmâm 'Alî b. Hüseyin b. 'Alî* adlı Farsça eseriyle birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1406/1986; ayrıca bk. *el-Kitâbü't-Tezkârî*, s. 126-152). 2. *'Askeriyyet der İslâm* (Kahire 1406/1986). *el-Cündiyye fi'l-İslâm* adıyla Arapça'ya tercüme etmiştir. 3. *Hukûk-ı Zen der İslâm* (Kahire 1409/1988). Müellif bu eserini bazı ilâvelerle *el-Mer'e ve hukûkühâ fi'l-İslâm* adıyla Arapça'ya çevirmiştir (Kahire 1977; İskenderiye 1983, 1987). 4. *Şerâb Menûş* (Kahire 1409/1988). Bu çalışmasını da *İyyâke ve'l-hamr* ismiyle Arapça'ya tercüme etmiştir. Bu dört kitabın Farsça neşirleri müellifin el yazması nüshasının tıpkıbasımıdır. 5. *Dürretü't-ticân fi medhi's-sultân.* Afgan Kralı Nâdir Şah'ın methine dair Arapça bir kaside olup Afganistan'a hicretini anlattığı mukaddimesiyle krala nasihatlerini ihtiva eden sondaki *Tezkîrû'l-hukûkâm* adlı risâle Farsça'dır. Bu mukaddime ve risâle de Arapça'ya çevrilerek birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1987).

B) Arapça. *el-İslâm ed-dînü'l-fitriyyü'l-ebedî* (I-II, Kahire 1972, 1976; İskenderiye 1983, 1987; Mekke 1392; Beyrut 1984); *en-Nebze fi's-sîreti'n-nebeviyye* (I, Kahire 1968; I-II, İskenderiye 1984); *el-Ahlâk fi'l-İslâm* (Kahire 1987); *Keşfü'l-lisâm 'an Rubâ'iyâtü'l-Hayyâm* (Kahire 1960, 1967, 1985, 1987; müellif bu eserinde, Ömer Hayyâm'a nisbet edilen ve İslâm esaslarıyla bağdaşmayan rubâîlerin ona ait olmadığını ispata çalışmıştır); *el-Erba'üne't-Tırâziyye* (Kahire 1975; Allah için sevgi ve kardeşliğe dair kırk hadis ihtiva eder); *Hâlâtü'l-müslimîn fi Rûsiyâ* (Kahire 1952); *İle'l-Cündiyye eyyühe'l-'Arab* (Kahire 1960; Filistin davasıyla ilgilidir); *Muktefatât eseriyye* (Kahire 1960); *Şallü 'ale'n-nebî* (Kahire 1962); *Şavmu ramazân* (Kahire 1975).

BİBLİYOGRAFYA :

Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî, "Ta'rif bi'l-'Allâme et-Tırâzî", *el-Kitâbü't-Tezkârî li-nedveti'l-'Allâme Ebi'n-Naşr Mübeşşir et-Tırâzî li'd-dirâsâti's-Şarkıyyeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1987, s. 15-73; Abdünnâim M. Hasaneyn, "el-'Allâme et-Tırâzî dâfiyetü'l-vahteti'l-İslâmiyye", a.e., s. 79-83; Ahmed el-Hülî, "Cevle fi fikri'l-'Allâme et-Tırâzî", a.e., s. 115-125; Abdullah Mübeşşir et-Tırâzî, "Semâhatü'l-'Allâme et-Tırâzî ve'l-ittihâdü'l-İslâmî", a.e., s. 157-174; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmetü'l-A'lâm*, Beyrut 1418/1998, II, 34-36, 319; Nizâr Abâza – M. Riyâd el-Mâlih, *İlmâmü'l-A'lâm*, Beyrut 1999, s. 217; Enver el-Cündî, *A'lâmü'l-karnî'r-râbi'* 'aşer el-hicrî, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Enclü el-Mısıriyye), I, 237-243; Mustafa Fayda, "ez-Zikra'l-'âşire li-vefâti'l-'Allâme Mübeşşir et-Tırâzî el-Hüseynî", *A'İFD*, XXVIII (1987), s. 187-214; İhsan Sabri Çebi, "Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 6, Ankara 1998, s. 891-901.

▲ AHMET ÖZEL

MÜBEYYİZA

(المبينة)

II. (VIII.) yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkıp beyaz elbise giydikleri için bu isimle anılan ve yaratıklarla Allah arasında benzerlik kuran aşırı fırka (bk. MÜŞEBBİHE).

MÜBHEM

(المبهم)

İsnadında veya metninde adı açıkça zikredilmeyen bir râvinin bulunduğu hadis.

Sözlükte "gizli ve kapalı olmak" anlamındaki *ibhâm* masdarından türeyen *mübhem* kelimesi hadis terimi olarak senedinde veya metninde adı açıkça belirtilmemesinin "recül, imrae, şeyh, fülân, aḡ, uht, zevc, zevce, amm, amme, ibnü fülân, bintü fülân, ba'du'n-nâs, sika" gibi cins isimleriyle işaret edilen şahıs veya böyle bir şahsın bulunduğu hadis için kullanılır. Bu isimlerin en çok belirsizlik ifade edenleri "recül" ve "imrae" olup bir hadiste kişilerin açık adları yerine bu tür kelimelerin kullanılmasına da "ibham" denir. *Mübhem* kavramı hadis ilminde "müfesser cerhin karşıtı" anlamında "mübhem cerh", belli bir şahsa verilen icâzetin aksine "mübhem şahsa verilen icâzet" (Kâdî İyâz, s. 101) mânasında da kullanılmaktadır.

Mübhemlik, râvinin hadis aldığı hocasının adını açıkça belirtmemesi şeklinde de isnadda bulunabileceği gibi hadisin

metninde geçen bir kimsede de olabilir. Meselâ Amr b. Mürre'nin "an recül an Cübeyr b. Mut'im an ebîh" senediyle naklettiği hadis (Ebû Dâvûd, "Şalât", 120) mübhemü'l-isnâd hadise; İbn Abbas'tan rivayet edilen, "Adamın biri: Yâ Resûlallah! Her yıl hacetmek gerekir mi?" hadisi de (Müsned, I, 301) mübhemü'l-metn hadise örnektir. Hadisin sıhhatini ilgilendiren mübhemlik, mübhem râvinin güvenilir olup olmadığının tesbit edilememesi yüzünden isnaddaki mübhemliktir. Dolayısıyla mübhem râvi, kimliğinin bilinmemesi açısından meçhûlül-ayn râvi gibidir. Metindeki mübhemlik ise hadisin anlaşılmasıyla ilgili olup sıhhatiyle ilgili değildir.

Hadisteki mübhemlik, genellikle râvinin hocasının adını bilmemesinden kaynaklanmakla birlikte bildiği halde ihtisar etmesinden, adını söylemeye gerek duymamasından, adında şüphe etmesinden, kişiyi yüceltme veya aşağılama düşüncesinden, zayıf bir râvi ya da kötü bir kimse olduğunun anlaşılması endişesinden meydana gelebilir. Ayrıca metinde taktî yapmak veya eğitim amacıyla öğrenciyi mübhem şahsı araştırmaya yöneltmek gibi sebepler de buna yol açabilir.

Bir hadisteki mübhem şahsın belirlenmesi hadisin türünü, dolayısıyla hükmünü bilmek ve metnini doğru anlamak için son derece önemlidir. Bu da aynı hadisin başka rivayetlerinden yahut siyer ve megâzî âlimlerinin açıklamalarından ya da mübhem şahsa isnad edilen olayın hangi şahsa isnad edildiğini gösteren başka bir rivayetten anlaşılabilir. Ancak bu durumda aynı olayın birden fazla kimse hakkında tekerrür edebileceği ihtimalini dikkate almak gerekir.

İsnadında mübhem râvi bulunan hadisin hükmü, hadisin türüyle ve râvinin hocasını ibham ederken kullandığı ifade ile yakından ilgilidir. Hadis âlimlerinin çoğu ve bazı fıkıhçılar, mübhem hadisi isnadında adı açıklanmamış (meçhûlül-ayn) râvi bulunan muttasıl hadis sayarken (Alâî, s. 96) bir kısım hadisçilerle fıkıh ve usul âlimlerinin çoğu, mübhem râviyi dikkate almayarak münkatî ve mu'dal hadisi de kapsayan anlamıyla mürsel hadis olarak değerlendirmiştir. Fakat her iki durumda da böyle bir hadis dinî delil kabul edilmemiştir. İsnadında mübhem râvinin sahâbî olduğu anlaşılabilir bir hadis sahâbe nesli âdil sayıldığı için makbuldür. Seneddeki mübhem râvinin sahâbî olmaması onun kimlik veya kişilik bakımından meçhul kalma-

sı demektir. Bu durumda meçhul râvi ile ilgili kurallar geçerli olur; yaygın görüşe göre râvinin mübhemliği ortadan kalkıp rivayete ehil olduğu anlaşılmadıkça rivayeti kabul edilmez.

İsnadı mübhem olan hadisin hükmü konusunda tartışılan hususlardan biri de ibhamda kullanılan ifadelerdir. Hadis ve fıkıh usulcülerinin çoğuna göre kendisi adlı olan bir râvinin, "Bana sika biri rivayet etti" veya, "Bence müttehem olmayan biri bana haber verdi" gibi ifadelerle birinden rivayette bulunması o râviyi ta'dîl anlamına gelmez. Çünkü ona göre sika olan bir râvi başkasına göre mecrûh olabilir. Ancak Ebû Hanîfe mürsel hadisle ihticâc deliline dayanarak, "Bana sika olan biri rivayet etti" diyen râvinin sika olmasının hadis aldığı hocasını ta'dîl anlamına geldiği görüşünü benimser. Bir diğer görüşe göre Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi imamların, yalnızca mezheplerine muvafakat eden müntesipleri için mübhem şeyhi tevsik ederek ondan rivayette bulunmaları ta'dîl anlamına gelir. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve Râfiî gibi usulcülerle bir kısım muhakkik âlimlerin benimsediği bu görüşü bazı kayıtlarla sınırlandıranlar da olmuştur. Buna göre böyle bir kimsenin rivayetinin ta'dîl anlamına gelebilmesi için âdil olanlar dışında kimseden rivayette bulunmaması veya, "Adını zikretmeksiz kendisinden size hadis rivayet ettiğim herkes âdildir" demesi şarttır. Metindeki mübhemlik ise sıhhat şartlarını taşıdığı sürece hadisin delil olmasına engel teşkil etmez.

Mübhem kavramı ilk dönem hadis usulü kaynaklarında mürsel ve meçhul gibi konularla birlikte ele alınırken daha sonraki devirlere ait usul kitaplarında genellikle "mübhemât" başlığı altında incelenmiştir. Kökleri Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan mübhem isimlerin tesbiti çabaları, sahâbe devrinden itibaren hadislerdeki mübhem şahısların açıklamasına dair çalışmalarla önem kazanmıştır. Abdullah b. Abbas'ın bir âyet-i kerîmede geçen "Allah'a ve resulüne hicret etmek niyetiyle evinden çıkan kimse" (en-Nisâ 4/100) ifadesinde geçen "kimse" sözüyle kimsenin kastedildiğini öğreninceye kadar on dört yıl uğraşması, "Eğer sizin ikiniz Allah'a yönelirse" (et-Tahrîm 66/4) âyetinde geçen iki kadının kimliğini uzun müddet sonra Hz. Ömer'den öğrenmesi bu ilmi gayretin sahâbe devrindeki ilk örneklerindendir. Tâbiîn dönemi âlimlerinden İbn Cüreyc, kendisinden sonra bu alanda ya-

pılan çalışmaların kaynağı durumundadır. Zübeyr b. Bekkâr, İbn İshak, Vâkıdî ve Mûsâ b. Ukbe gibi tarihçiler ve siyer âlimleri de özellikle tarihî rivayetlerdeki mübhem şahısları açıklamaya çalışan ilk dönem âlimlerindedir. Ardından birçok âlim bu konuya dair müstakil eserler telif etmiştir. Bunların başında Abdülganî el-Ezdi'nin *Kitâbü'l-Ğavâmiz ve'l-mübhemât* adlı kitabı zikredilir (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 261/1; Bağdat Evkaf Ktp., nr. 2886/1). Hatîb el-Bağdâdî'nin şahısları adlarına göre alfabetik olarak sıraladığı *el-Esmâ'ü'l-mübhemeh fi'l-enbâ'i'l-muħkeme* adlı eseri daha sonraki nesiller için önemli bir kaynak niteliği taşır (nşr. İzzeddin Ali Seyyid, Kahire 1405/1984). İbnü'l-Kayserânî'nin *İzâhu'l-işkâl fi men übhime ismühû mine'n-nisâ' ve'r-ricâl'i* (nşr. Bâsim Faysal el-Cevâbire, Küveyt 1408/1988), İbn Beşkûvâl'in *Kitâbü'l-Ğavâmizi'l-esmâ'i'l-mübhemeh*'si (bk. İBN BEŞKÜVÂL), Nevevî'nin, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Esmâ'ü'l-mübhemeh*'sini ihtisar edip müphem ismin bulunduğu hadisin sahâbî râvisinin adına göre alfabetik olarak yeniden tertip ettiği *Kitâbü'l-İşârât ilâ beyâni'l-esmâ'i'l-mübhemât'i* (Lahor 1340/1921; nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid, Kahire 1405/1984), Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî'nin yine alfabetik olan *el-İşâh 'ani'l-mu'cem mine'l-ğamiz ve'l-mübhem*'i bu türün önemli eserlerindedir. İbnü'l-İrâkî'nin konularına göre sıraladığı mübhem hadislerle ilgili *el-Müstefâd min mübhemât'i'l-metn ve'l-isnâd'i* ise türünün en kapsamlı çalışmasıdır (*DİA*, XXI, 90-91). Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'nin *el-İfhâm limâ fi'l-Buħârî mine'l-ibhâm*'i (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 679), İbn Hacer el-Askalânî'nin Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'indeki mübhem isimler için yazdığı *Tertîbü'l-mübhemât 'ale'l-ebvâb'i* (*el-Ecvibetü'l-vâride 'ani'l-es'ileti'l-vâfide min Haleb*) (*DİA*, XIX, 529), *Fethu'l-bârî*'nin mukaddimesi *Hedyü's-sâri*, *Telhişü'l-ħabîr* ve *el-İşâbe* gibi eserlerinin bazı kısımları mübhem isimler konusunda öne çıkan çalışmalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "bhm" md.; *Müsned*, I, 301; Müslim, "Muḥaddime", 5, 6; Ebû Dâvûd, "Şalât", 120; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'ulâmi'l-ħadîs*, Medine-Beyrut 1397/1977, s. 27-28; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ebû Abdullah es-Sevraki – İbrâhim Hamdî el-Medenî), Medine, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), s. 89-91, 373-374, 384, 388, 415; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'c* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1389/1970, s. 101; İbn Beşkûvâl, *Ğavâmizü'l-esmâ'i'l-mübhemeh* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid – M. Kemâleddin İzzeddin), Beyrut

MÜBHEM

1407/1987, neşredenin girişi, I, 11-13; İbnü's-Salah, *‘Ulâmü'l-hadis*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütebbi), s. 25, 52, 188; Alâî, *Câmi‘u't-tahşil fi ahkâmi'l-merâsil* (nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefi), Beyrut 1397/1978, s. 25 vd., 35-36, 96; Zeynüddin el-İrâkî, *et-Takyid ve'l-izâh* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Beyrut 1401/1981, s. 73-74; İbnü'l-İrâkî, *el-Müste‘âd min mübhemâti'l-metn ve'l-İsnâd* (nşr. Abdurrahman Abdülhamîd el-Ber), Cidde 1414/1994, neşredenin girişi, I, 19, 31, 32; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tauzihi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nüreddin İtr), Kahire 1409/1989, s. 45, 46; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1983, I, 145, 146, 154, 311, 315-316; II, 307; III, 301; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 197; II, 342; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste‘âde*, s. 122-124; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâ'id fi ‘ulûmi'l-hadis* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Beyrut 1392/1972, s. 203, 215; Talât Koçyiğit, *Hadis İstihlâhları*, Ankara 1985, s. 243-246; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidî*, İstanbul 1997, s. 127, 146-151; Murtaza ez-Zeyn Ahmed, *Menâhicü'l-muhaddisin fi takviyeti'l-eḥâdîsi'l-hasene ve'z-za‘ife*, Riyad 1415/1994, s. 355-367; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, 529; a.mlf., "İbnü'l-İrâkî", a.e., XXI, 90-91. EMİN ÂŞIKUTLU

MÜBHEMÂTÜ'İ-KUR'ÂN

(مبهمات القرآن)

Kur'an-ı Kerim'de mahiyeti ve muhtevası kapalı olan lafızların açıklanmasını amaçlayan telif türü.

Sözlükte "gizli ve kapalı olmak; kapalı bırakmak" anlamlarındaki **ibhâm** masdarından sıfat olan **mübhem** kelimesi "kapalı bırakılan, mahiyeti bildirilmeyen şey" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "bhm" md.; *Kāmus Tercümesi*, IV, 195). Râgib el-İsfahânî, duyu veya akıl alanına girmekle birlikte algılanması ve anlaşılması zor olan her şeye mübhem denildiğini belirtir (*el-Müfredât*, "bhm" md.). Buna göre Kur'an'da kendi ismiyle veya ne olduğunu ortaya koyan bir kelimeyle belirtilmeyip bunların yerine insan, melek, cin, hayvan, ağaç, yıldız ve şehir için kullanılan zamir, işaret isimleri, zaman ve mekân isimleri, künye, lakap ve vasıf gibi kapalı kelime ve ifadelerle zikredilen hususlara "mübhemâtü'l-Kur'an" denilmiştir (Ebû Abdullah el-Belensî, neşredenin girişi, I, 35). Erken dönemden itibaren konuyla ilgili çalışmalar yapan dil âlimleri, Kur'an'daki bazı edatların mübhem yanlarının bulunduğunu veya birlikte kullanıldıkları kelimeleri mübhem hâle getirdiklerini söylemiş, bunlara dair örnekler vermişlerdir; bu örneklerin bazıları şunlardır: *îz* (el-Bakara 2/50), *izâ* (el-Leyl 92/1), *immâ* (Meryem 19/75), *ennâ* (el-Bakara 2/223), *eyne* (et-Tekvîr 81/26), *beyne*

(el-En'âm 6/94), *ḥaysü* (el-Bakara 2/35), *düne* (el-Cin 72/11), *inde* (en-Neml 27/40), *gayr* (el-Fâtîha 1/7), *keeyyin* (Âl-i İmrân 3/146), *kem* (el-Bakara 2/249), *keyfe* (el-Bakara 2/28), *ledâ* (Yûsuf 12/25), *mâ* (en-Nisâ 4/3), *metâ* (el-Bakara 2/214), *men* (el-Bakara 2/30; el-Enbiyâ 21/19; ayrıca bk. Yaşar, s. 37-43).

Kur'an'daki mübhemâtın delâlet ve muhtevasını ortaya çıkarabilmek için başvurulacak kaynaklar Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra Hz. Peygamber'in ve ondan esinlendikleri kabul edilen sahâbe veya tâbiînin sözleridir. Süyûtî, rivayet bilgisinin zorunlu olduğu bu alanda görüş ve ictihada imkân bulunmadığını ileri sürmüşse de (*el-İtkân*, II, 1091; *Müfhimâtü'l-akrân*, s. 35) bu konuda Kitâb-ı Mukaddes'ten, tarih araştırmalarının ve bilimsel bulguların sonuçlarından da yararlanmak mümkündür (krş. Albayrak, XXXII [1992], s. 162-167). Rivayete dayanan mübhemât bilgisinin Resûl-i Ekrem'e kadar ulaşan sağlam bir isnadla elde edilmiş olması gerekir. Kur'an'da mübhemlerin araştırılması hususunda olumsuz bir beyan bulunmamakla birlikte iki konuda kısıtlama getirilmiştir. Bunlardan biri Ashâb-ı Kefh'in sayısı hakkında ileri sürülen rakamlarla ilgilidir. Kur'an bu türden bir arayışı ve teccüssüsü gereksiz görerek bunun için "recmen bi'l-gayb" (karanlığa taş atma) ifadesini kullanmıştır (el-Kehf 18/22). Bundan maksat olayın özünden uzaklaşıp ayrıntılarla ilgilenmenin yanlışlığına dikkat çekmektir. İkinci olarak Kur'an'da bazı mübhem hususlara ait bilginin Allah nezdinde saklandığı belirtilmiştir. Nitekim Allah'a ve müslümanlara karşı düşmanlık besleyenlerin, münafıkların kimlerden ibaret olduğunu -Peygamber dahil- Allah'tan başka kimse'nin bilemeyeceği ifade edilmiştir (el-Enfâl 8/60; et-Tevbe 9/101). Zerkeşi'ye göre bu türlü şeylerin araştırılması ve haklarında kanaat bildirilmesi doğru değildir (*el-Burhân*, I, 244). Süyûtî ise bu hususların tek tek şahıslar tarafından irdelenmesinin menedilmiş olabileceğini, ancak olayın araştırılmasının yasaklanmadığını belirtmiştir (*el-İtkân*, II, 1090-1091).

Rivayet yönteminin kullanıldığı esbâb-ı nüzül, fezâilü'l-Kur'an, nâsih-mensuh, İsrâiliyat gibi konularda görülen sakıncalar mübhemât için de geçerlidir. Esbâb-ı nüzûle dair zayıf rivayetler zaman zaman âyetlerin yanlış anlaşılmasına yol açmakta, hiçbir asla dayanmayan ve bilinmesinde fayda bulunmayan İsrâiliyat türünün nakli de ciddi problemler ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Kur'an'ın nâzil olduğu zamanla il-

gili mübhemlerin çözümünde esbâb-ı nüzül rivayetlerine fazlaca başvurulmaktadır (Serinsu, s. 156-158). Önceki peygamberlerden ve milletlerden bahseden âyetlerde yer alan mübhemâtta ise İsrâiliyat'tan ve Kitâb-ı Mukaddes'ten yararlanılmaktadır. Ancak bilinin bilinmemesi önemli olmayan konularda İsrâiliyat'a başvurmak ciddi sakıncaları da beraberinde getirmektedir. İlk dirâyet müfessirlerinin başında yer alan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bu tür âyetlerin tefsirinde âyetten alınacak ibrete etkisi bulunmadığından mübhemâtın yorumundan kaçınmanın gerekliliğini ısrarla vurgulamıştır (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 156^b, 191^b, 237^a, 360^b; *Âyât ve Süver*, s. 49-50, 57, 74, 76-77). İbn Teymiyye de Ashâb-ı Kefh'in köpeğinin rengi, Nûh'un gemisinin büyüklüğü ve yapıldığı ağacın cinsi, Hızır-Mûsâ kıssasında Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi gibi konularla ilgilenmeyi faydasız bir uğraş olarak nitelendirir. Öte yandan meselâ Mûsâ peygambere arkadaşlık yapan kişinin Hızır olduğu sahih rivayetle nakledildiği için bunu benimsemekte bir sakınca görülmemiştir (*Mukaddime*, s. 85-86; bk. İSRÂİLİYAT). Kur'an'da geçen mübhemlerin medlûlü vahyin nâzil olduğu dönemde ashap tarafından bir dereceye kadar bilinmekteydi. Meselâ Mücâdile sûresinin ilk âyetlerinde sözü edilen kadının Havle bint Sa'lebe olduğu pek çok kimsenin bilgisi dahilindeydi (bu konudaki örnekler için bk. İbn Beşkûvâl, neşredenlerin girişi, I, 9-10).

Kur'an'da mübhemâtın yer almasıyla onun evrenselliği arasında sıkı bir münasebetin bulunduğunu söylemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim sadece bir bölgeye veya bir kavme indirilmiş olsaydı onun muhatapları ve içinde geçen yer adları gibi hususlar daha belirgin bir nitelik taşıyabilirdi. Nitekim Kur'an'da anlatılan Yûsuf kıssasındaki şahıslar, mekânlar ve zaman dilimi belli belirsiz tanıtırken Tevrat'ta bu unsurlara ayrıntılı biçimde yer verilmiştir (Tekvîn, 37-50). Aynı durum Kur'an'ın nâzil olduğu dönem için de geçerlidir. Kur'an'da Mekke, Medine ve Arabistan'daki diğer yerler ve özel isimlerden çok az söz edilmiştir. Bunun hikmeti Kur'an'ın bütün zaman, mekân ve şahıslara hitap etmesidir. Tefsir usulünde yer alan "sebeb-i nüzûlün hususiliğinin hükmün umumiliğine engel olmayacağı" prensibi, Kur'an'ın doğrudan Arap toplumuyla ilişkilendirilmesini neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır.

Mübhemât konusuna Zerkeşi ve Süyûtî gibi âlimlerin bazı yaklaşımları şöyledir: 1. Kur'an'ın bir yerinde açıklanan kelime